

**КОЛЕКТИВНО ПАМЋЕЊЕ И ПОЛИТИКА:
ПИСАЊЕ ШТАМПЕ ПОВОДОМ
ДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ
ПОЧЕТКА ДРУГОГ БАЛКАНСКОГ РАТА
1923. ГОДИНЕ**

Сажетак: Ратови, као највеће трауме за једно друштво, имају своје посебно место у колективном памћењу. Значај Другог балканског рата је, између осталог, и у томе што је њиме отворена „Пандорина кутија“ у српско-бугарским односима – војни конфликти и насиље заменили су дотадашње сукобе од почетка XX века на пољу дипломатије, политике и академских полемика. Циљ нашег истраживања је да покажемо како је овај рат перципиран у српској јавности, у светлу актуелних српско-бугарских односа после Првог светског рата, на основу писања штампе поводом десетогодишњице сукоба. Каква је била „слика Бугара“ и перцепција њихове улоге у Другом балканском рату и после њега? Како је, у светлу српских победа од 1912. до 1918. године, као и политичких односа 1923. године, посматран сукоб са Бугарском на Брегалници крајем јуна 1913. године? На ова питања ћемо покушати да одговоримо у раду.

Кључне речи: Други балкански рат, колективно памћење, „слика“ Бугара, стереотипи, јубилеји, писање штампе

Ратови представљају највеће друштвене трауме. За собом остављају тешке последице материјалне и психолошке природе. Психолошке последице могу бити теже и трајније, јер је страхом и мржњом разорену индивидуалну и колективну психу тешко у краћем року обновити и подићи „из пепела“, као што је то случај са порушеним зградама и мостовима. Ове последице подједнако трпе и побеђени и победници, јер у рату страдају сви. Дистанца која се ствара између дојучерашњих ратних непријатеља готово по правилу бива испуњена мржњом. Непријатељ наставља да то буде и када утихну топови и бојне трубе. Примирјима и мировним уговорима се обустављају ратне операције и поново успостављају покидане политике везе, али се покидане везе међу народима не могу успоставити никаквим декретима или званичним изјавама. Рат се наставља „у главама“ људи. У том контексту, *сећање* и с њим повезани наративи, имају посебну важност. Моћ рата као епицентра колективног сећања произилази и из снаге емоција које ратови доносе и остављају за собом. Емоционални одговор

појединаца и читавих друштава на ратне страхоте је доминантан одговор и на страни победника, и поражених. Тешко је, посебно у кратком временском периоду после ратова, очекивати рационализовани одговор на ратна дешавања. Како наводи социолог Тодор Куљић, ратови су „маркантна места сећања“, јер ратна прошлост омогућава „емотивну хомогенизацију“, па је зато „употребљивија од мира“. Осећања везана за рат је „лако инструментализовати“, јер ратне жртве „траже освету“, а победе „буде понос“.¹ Дobar је пример парола српске војске после победе на Брегалници – *Брегалница за Сливницу*², јер указује на оба поменута аспекта ратних емоција: понос и освету.³ Са друге стране, треба имати у виду и простор и традицију, као одређујуће факторе. На Балкану, као и у Европи, постоји традиција „ратноцентричне историје“⁴, у којој доминирају наративи о ратовима и конфликтима. Велики немачки филозоф Хегел је чак сматрао да „историјска чињеница почива на конфликту, а не на хармонији“ и да „несрећа даје смисао историји“, те да „периоди среће“ представљају „празне листове“ у историји.⁵

Тема нашег рада није Други балкански рат, већ „доживљај“ рата, тачније Брегалничке битке (једине битке између Срба и Бугара у овој рату) и српске победе у њој, у актуелном политичком контексту 1923. године, дакле десет година касније. Нећемо се бавити самом фактографијом рата⁶, већ покушајем

1 Kuljić, Todor, „Rat i sećanje“, *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti* (dalje: *Istorija i sećanje*), ur. Olga Manojlović Pintar, Beograd 2006., str. 76.

2 Битка код Сливнице (село близу Софије) одиграла се у српско-бугарском рату, 17–19. новембра 1885. године, и завршена је тешким поразом српске војске и продором Бугара све до Пирота (детаљније о овом рату и Сливничкој бици видети: „Slivnica“, *Vojna enciklopedija*, том 8, Beograd 1974, str. 673–674; „Srpsko-bugarski rat 1885“, *Vojna enciklopedija*, том 9, Beograd 1975, str. 114–116; Самарџић, Момир, *Од Сан Стефана до Сливнице: Србија против Бугарске 1878–1886*, Нови Сад 2008, стр. 260–315.)

3 Занимљиво је гледиште које је о улози емоција на колективном плану, имао један од бардова европске историографије, француски историчар Лисијен Февр. По њему, емоције представљају „резултат одређеног низа искустава заједничког живота, сличних истовремених реакција у судару с идентичним ситуацијама...“. Емоције, везане за одређену ситуацију, постепено повезујући више учесника „који су истовремено били и покретачи и подржаваоци“, образују „систем међусобног подстицања“. Усаглашеност и истовременост емотивних реакција се, по Февру, показује корисном, јер групи обезбеђује „већу безбедност, или већу моћ“. Ова корисност је с временом оправдала успостављање једног „правог система емоција“, које постају попут „некакве институције“, уређене „попут ритуала“ (Февр, Лисијен, *Борба за историју*, прир. Дубравка Стојановић, Београд 2004, стр. 264). Феврово становиште је интересантно за нас, јер се емоције које настају као последица заједничког искуства рата показују као веома отпоран и тврд „систем“ који повезује групу, а та је кохезија чини чвршћом и моћнијем у односу на некадашњег и још увек потенцијалног „непријатеља“, према коме су те емоције усмерене, и који је главни актер ситуације која је изазвала емотивне реакције.

4 T. Kuljić, *n. d.*, str. 77.

5 Исто.

6 Више о Другом балканском рату (дипломатско-политичкој позадини и војном аспекту), као и о току Брегалничке битке видети: Скоко, Саво, *Други балкански рат. Узроци и припреме рата*, Београд 1968; „Drugi balkanski rat“, *Vojna enciklopedija*, том 1, Beograd 1970, str. 454–458;

„мапирања“ његовог места у колективном сећању, али и у „мозаику“ стереотипних представа о Бугарима после Првог светског рата, а све то у контексту српско/југословенско-бугарских односа после Првог светског рата, у години јубилеја (десетогодишњица рата) која је изузетно значајна за односе југословенске државе и Бугарске. Као што ћемо видети, самом јубилеју Брегалничке битке, тј. обележавању, посвећено је мало пажње. Фокусирајући се на наратив у чијем је средишту Други балкански рат, а не на фактографију рата, откривамо „начин на који друштво памти своју прошлост“⁷, имајући, наравно, пред собом конкретан „одсечак“ те прошлости. Реч је, заправо, о „осмишљавању прошлости“, у складу са актуелним националним и политичким потребама кроз које се изграђује прошлост употребљива у садашњости.⁸ Коначна победа Србије над својом главном супарницом на Балкану 1918. године, представљала је „нови почетак“ односа две државе и два народа који су до тада били супарнички, а од тог тренутка су добили сасвим други карактер: однос победник–побеђени, са свим оним што он носи на политичком, војном, друштвеном и психолошком плану, постао је основни оквир нових односа. Дакле, актуелни политички односи, представљају оквир за разумевање прошлости међусобних односа.

Какви су, укратко, били односи те 1923. године? Широки спектар отворених питања, почевши од комитског⁹ као најтежег и најважнијег, па до питања динамике и квалитета извршења многобројних обавеза Бугарске из мировног уговора¹⁰, утицали су на то да послератни односи између југословенске државе и Бугарске буде крајње напети. Ратни ожиљци на српској страни, због улоге Бугарске у рату и односу према цивилима у окупираној Србији, као и због предратних односа, утицали су на појаву *крајњег неповерења* како код српске политичке елите, тако и код српске јавности, према Бугарима и свему што је потицало од њих. Без обзира на пројугословенску политику земљорадничке владе Александра Стамболијског (1919–1923), и више његових покушаја да

„Bregalnica bitka“, *Vojna enciklopedija*, том 2, Београд 1971, стр. 5–7.

7 Pintar, Olga Manojlović, „Istorijska svest i kolektivni identitet“, *Istorija i sećanje*, стр. 14.

8 Т. Kuljić, *n. d.*, стр.81.

9 Тзв. комитско питање било је кључно питање југословенско-бугарских односа. Реч је о деловању сепаратистичке и терористичке Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО), чије је седиште било у Бугарској, против Краљевине СХС/Југославије, са циљем одвајања Македоније (Јужне Србије). Комите су се у свом деловању на југословенској територији користиле субверзивним, терористичким и пропагандним методама. Југословенска влада је оптуживала Бугарску за толерисање и помагање ове акције (детаљније о овом питању видети: Тасић, Дмитар, „Војно-политичка акција ’македонствујушких’ у Краљевини СХС/Југославији 1919–1934. године“, *Архив. Часопис Архива Југославије*, бр. 3 (2002), Београд 2002, 92–107).

10 Мировни уговор између Бугарске и савезничких сила потписан је 27. новембра 1919. године у месту Неји, близу Париза. Уговором је Бугарска обавезана да редукује своју војску, укине систем регрутовања, плати одштету државама-победницама од 2,5 милијарди златних франака, повуче своје трупе са окупираних територија и уступи делове своје територије суседима ради исправке граница. Краљевина СХС је добила Босилеград, Цариброд (Димитровград), мала проширења источно од реке Тимок и у струмичком крају. Краљевина СХС је овај уговор потписала 5. децембра 1919 године.

постигне зближење са Краљевином СХС, на југословенској страни није било изграђено поверење према Бугарској, нити су односи суштински побољшани (мада је било епизода које су обећавале, као што је било потписивање југословенско-бугарског споразума, тачније неколико резолуција, у Нишу, априла 1923. године, о заједничким мерама усмереним на сузбијање комитских акција). Југословенско-бугарском неспоразуму допринеле су и поједине велике силе, пре свих Италија, која је Бугарску желела да придобије за своју балканску политику тј. на својој страни у потенцијалном конфликту са Краљевином СХС због спора око источне обале Јадрана. С друге стране, Велика Британија, иако је подржавала помирење између дојучерашњих непријатеља, нерадо је гледала на идеју Стамболијског о зближењу са Србима и стварању „југословенско-бугарске федерације“, јер је у томе видела „панславистичке“ идеје. Све у свему, како наслеђене, тако и међународне околности нису погодиле помирењу између две државе и два народа. Тежак ударац међусобним односима, али и југословенској политици према Бугарској, задао је преврат у Софији од 9. јуна 1923. године, када је пројугословенску владу Стамболијског оборила коалиција удружених противника режима, међу којима је било крајње ревизионистичких и националистичких елемената, заступника идеје „санстефанске Бугарске“, као што је била Војна лига (организација активних и резервних официра основана 1919. године са циљем рушења владе Стамболијског и ревизије мировног уговора, посебно војних и територијалних одредаба), иначе извођач преврата, али и старих (предратних) грађанских партија које су подржале улазак Бугарске у рат против Србије 1915. године. Превратнике је подржао ВМРО.¹¹ Ово је разбеснело југословенску владу која је, ипак, после интервенције великих сила и пошто је у свом непомирљивом ставу остала усамљена, прихватила нову реалност у Бугарској, али се са тиме није помирила.¹² На нивоу јавног и политичког дискурса, старе омраге, стереотипи и оптужбе су наставили да доминирају (у политичким говорима и скупштинским расправама), увек када су Бугарска и односи са њом били на дневном реду. Језик штампе, ондашњих водећих листова, је, уз извесне међусобне разлике (што је зависило од уређивачке политике, односно политичких и интересних центара који су стајали иза појединих ли-

¹¹ О југословенско-бугарским односима за време владе Александра Стамболијског (1919–1923) као и о ставовима према Бугарима и Бугарској после Првог светског рата видети: Ристић, Иван, „Политика споразумевања у време неразумевљања (Рад Александра Стамболијског на југословенско-бугарском зближењу 1919–1923)“, *Теме*, год. XXXVI, бр. 3 (2012), Ниш 2012, стр.1033–1047; *Исти.*, „Никола Пашић и Бугари – генеза идеолошких и политичких ставова“, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 84 (2012), Нови Сад 2012, стр. 87–109.

¹² Југословенска влада је, између осталих мера, пружила уточиште бугарској политичкој емиграцији коју су чиниле присталице оборене земљорадничке владе и комунисти који су се, такође, супротставили новој влади, а чији је циљ било насилно свргавање нове бугарске владе. У периоду 1923–1925. године званични Београд је активно помагао земљорадничку емиграцију, између осталог и снабдевајући је оружјем, у њеним активностима против бугарске владе (детаљније о томе видети: Ristić, Ivan, „Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS“, *Istorija 20. veka*, br. 2 (2012), Beograd 2012, str. 41–61).

стова), не само следио овај „дискурсивни код“, већ је, с обзиром на кључну улогу штампе као главног медија у међуратном раздобљу, заправо био његов главни катализатор. Важно је, дакле, имати у виду политичку атмосферу обележену ескалацијом кризе у односима, изазване превратом, јер, како истичу поједини теоретичари, стереотипи добијају значење „аргумената“, управо „ослањајући се на друштвени, политички, идеолошки и уопште контекстуални домен“.¹³

Већ смо поменули да су стереотипне представе доминирале јавним дискурсом када су Бугарска и Бугари били у питању. Питање дефинисања стереотипа је јако комплексно и залази у широко поље друштвено-хуманистичких наука. Оно је интердисциплинирано. Постоји мноштво дефиниција које полазе са различитих становишта (антрополошког, етнолошког, социјално-психолошког, језичког итд.), и које потенцирају одређене стране стереотипа: когнитивне, вербалне, културолошке, идеолошке.¹⁴ Овде ћемо навести дефиницију лингвисткиње Уте Квасткоф која истиче језичко-текстуалну страну стереотипа, а коју сматрамо посебно важном за тему нашег истраживања представља писање штампе. Она стереотип дефинише као „вербални израз уверења чији су предмет друштвене групе или појединци као њихови чланови. Он има логичку форму суда који, уз неоправдана поједностављења и уопштавања, са тенденцијом ка емотивном вредновању, једној класи људи приписује или оспорава одређене особине и начине понашања“.¹⁵ Код стереотипа, чија је основна функција језичког и мисаоног економисања, суштина је у „униформном“ погледу на свет.¹⁶ То су „уверења и знања из навике“ која се тичу особина људи и ствари“.¹⁷ Овде је важно поменути да је, како је Февр приметио, управо језик „најмоћније од свих средстава деловања групе на појединца“ који осим ових непосредних утицаја које трпи из своје околине (путем језика и митова), трпи и снажне утицаје „који потичу из дубине векова“ тј. историје. Све ово је, по њему, довољно да се закључи да је појединац увек „оно што му његова епоха и његова социјална средина омогућују да буде“.¹⁸ Ова мисао великог историчара јасно указује на оквир у коме треба „читати“ и разумети тумачења појединих догађаја из прошлости.

Стереотипи су неопходни како појединцима, тако и групама. Осим функције језичког „економисања“, они имају и когнитивну функцију, јер помажу обради информација из окружења; служе разјашњењу сопственог идентитета; имају и социјалну функцију, јер делују као систем прилагођавања унутар групе,

¹³ Đerić, Gordana, *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*, Beograd 2005, str. 9.

¹⁴ О различитим дефиницијама и врстама стеротипа видети: Rot, Klaus, *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2000, str. 257-280.

¹⁵ Исто, стр. 259-260.

¹⁶ G. Đerić, *n. d.*, str. 43; K. Rot, *n. d.*, str. 275.

¹⁷ K. Rot, *n. d.*, str. 263-264.

¹⁸ Л. Февр, *н. д.*, стр. 244,

јачају групну кохезију и означавају границу између различитих група.¹⁹ Могу бити *аутостереотипи*, као представе о себи, сопственом карактеру и идентитету и *хетеростереотипи*, као представе о другима, представе о странцу. Представе о „себи“ и „другоме“ су повезане, тичу се групног и појединачног идентитета, јер, како истиче етнолог Клаус Рот, „дефиниција Ја увек подразумева и дефиницију не-Ја, оног другог“.²⁰ За сваку особину се тражи пандан (негативан или позитиван), који се пројектује у „друго“.²¹ Чувена бугарска историчарка Марија Тодорова у својој књизи *Дизање прошлости у ваздух*, сматра да је алтеритет (тј. „другост“) други аспект идентитета или други начин говора о идентитету. Артикулисање било ког идентитета, осликава се на контрасној позадини „другости“.²² Једноставније речено, одређујући „Другог“ увек одређујемо себе. „Другост“ је огледало „Јаства“. Иста ауторка истиче и да „други“ увек има нешто заједничко са нама, и „јаство“ и „други“ су људи, супростављеност се јавља само ако постоји основа за надметање, а претпоставка за то је заједничност, а не само различитост. Зато морамо себе видети у „другом“.²³ Може се рећи, уз неминовни ризик упрошћавања, да су односи Срба и Бугара „школски пример“ за оно о чему нам Тодорова говори. На културолошком, етнологском, језичком плану, између ова два народа има много више сличности него разлика. Надметање у готово свим областима, од којих је најтрагичније било оно политичко, готово да је обележило односе Срба и Бугара. Неопходно је, међутим, подвући да иза сваког стереотипа стоји један „резервоар“ колективног историјског искуства, насталог на основу историјских додира два народа, две културе или две вере. Стереотип, дакле, није измишљена слика, већ окоштало уверење. Када је реч о Бугарима, стереотипи о њима црпу снагу из историјског искуства српског народа у контактима са својим источним суседима. Из тих искустава, као три кључна за учвршћивање стереотипних представа о Бугарима после Првог светског рата, сматрамо следеће:

- неуспех српско-бугарског савеза из 1912. године, за шта је свака страна кривила ону другу (сматрамо, заправо, да је управо пропаст савеза код Срба био главни извор стереотипа о „бугарској издаји“ који је у Првом светском рату само појачан);
- улогу Бугарске у ратном поразу и пропасти Србије на јесен 1915. године;
- злочиначко поступање према цивилном становништву под бугарском окупацијом за време рата.

Како смо видели њих и себе видели кроз „другог“, односно кроз „слику о Бугарима“, можда најбоље сведочи обиман текст објављен на првој страни

¹⁹ К. Rot, *n. d.*, str.266-267.

²⁰ *Исто.*, стр. 267-269, 278.

²¹ *Исто.*, стр. 272.

²² Todorova, Marija, *Dizanje prošlosti u vazduh. Ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*, Beograd 2010, str. 78.

²³ *Исто.*, стр. 82-83.

најутицајнијег југословенског листа између два рата, београдској *Политици*, поводом годишњице Брегалничке битке, под насловом „Брегалница“.²⁴ Аутор, који се није потписао, иначе учесник битке, почиње текст готово свечаним, узвишеним патосом, својеврсним драмским прологом, желећи да нагласи судбински значај Брегалничке битке. „Десет година је прохујало, али заборав није пао на ону издајничку ноћ, на онај крвави дан, када је брат устао на брата и сахранио братство у мору своје и братске крви. Дошле су за њом још теже ноћи, још крвавији дани, јер је крв непрестано тражила крв, па и братску, нарочито братску. Али је у нашој души остала дубоко урезана она прва ноћ, онај први дан, дан издајства и преваре, када се у црној ноћи са ножем у руци, прикрао брат, да мучки, у сну, изненади рођеног брата“. Не знамо да ли је аутор нашао инспирацију у старозаветној причи о Каину и Авељу, али нас овај пролог у коме централно место заузима братоубилачки чин, неодољиво подсећа на то. На овакав став нас наводи и језичка стилизација уводног текста који је веома налик ономе у Светом писму. „Брата“ Бугарина је попут сенке пратила „зла коб“ јер у срцу носио „само мржњу своју“, а мржња „није могла победити“, наставља аутор. „Брат“ Србин, као потпуна супротност своме брату, у свом срцу није имао мржњу. „Извршили смо своју дужност и мирне савести чекали пресуду“, мирним тоном наводи аутор. Наравно, овде је реч о „небеској“ пресуди, о чину васељенске праведности, од које је брат „Каин“ стрепио, како нас аутор упућује, „јер му савест није била мирна“. Али је „велика била мржња његова и снажан је био ударац његов“ (пример библијске стилизације текста). Овом стилизацијом аутор појачава драмски развој радње и појачава напетост. На крају пролога нас обавештава да је „издајник лежао у прашини и молио за милост“ и „милост му је дата, јер се веровало да искрено моли. А он је после још једном устао на брата (ово је јасна алузија на Први светски рат – И. Р.) и *можда не и последњи пут...*“, закључује аутор свој драмски пролог, веома интересантно, завршавајући га са три тачке, што имплицира да се сукоб наставља и да ће, како нас аутор упозорава, „брат-издајник“, можда, опет ударити на „брата-праведника“ који је на његову издају одговорио својом милошћу. Мишљења смо да није потребно посебно доказивати како је овај уводни део текста показао на нашем примеру релевантност напред изречених теоријских ставова о „сликању“ себе кроз осликавање Другог, кроз изричиту дихотомију особина „карактера“ сукобљене „браће“ (Бугара и Срба): са једне стране издаја и превара, са друге праведност (и то она која превазилази земаљске оквире) и милосрђе, иначе (поред љубави према ближњем) најзначајније хришћанске врлине. Победа над Бугарском на Брегалници је чин „небеске праведности“, јер је ударила на свог „брата“ вођена мржњом и похлепом. Нема ни трагова, ни покушаја рационализације – анализе интереса супраничких страна, њихових позиција, и многих других околности које су довеле до сукоба. Аутор нас уводи у својеврсну „метафизичку битку“ између „добра и зла“, „врлине и греха“, као да се водила на

²⁴ *Политика*, бр. 5452, год. XIX, 30. 06. 1923.

неком ванвременом Армагедону, а не у штитском залеђу. Имајући у виду врло сугестивно упозорење аутора да ће „брат“ можда поново напасти „брата“, јер га је већ једном напао, пошто му је опроштено (овим се појачава стереотип о превари као одлици бугарског „карактера“), долазимо, заправо до нечега што Тодор Куљић означава као „тумачење прошлости кроз филтер будућности“, односно „осмишљавање прошлости“ уз помоћ „будуће прошлости“, јер „свака садашњост, намеће оквир тумачења прошлости“.²⁵ Дакле, српско-бугарски конфликт на Брегалници тумачи се потоњим догађајима (Првим светским ратом), а ауторово очекивање новог напада кореспондира са очекивањима јавности после деветојунског преврата у Бугарској који су извеле антисрпске снаге, и о чему је непрестано писала штампа. Садашњост је, дакле, у функцији „референтног оквира“ за тумачење једног догађаја из прошлости који је сам по себи, и без драматизације, од великог историјског значаја. У наставку текста, аутор износи ток саме битке са мноштвом детаља, фактографски, без великих „драмских“ ефеката, осим што увек када говори о неком бугарском нападу додаје да је он био „мучки“. Крај, иако обележен курзивом као и почетак, са много је мање драматичности. Аутор изводи закључак о апсолутној надмоћности „наше ратничке и победничке снаге над бугарском снагом“, а битку на Брегалници означава као прекретницу која је „извојевала српској војсци првенство и војничку надмоћност на Балкану“ (ово је, међутим, врло лако поткрепити и рационалном анализом чињеница и последица битке). Напоменућемо, јер сматрамо веома важним, да је мотив бугарске „издаје“ и „преваре“, у контексту „братоубилаштва“ свеприсутан у српској јавности после 1918. године, и да је, вероватно, био најраспрострањенији стереотип о неком другом народу у јавном дискурсу после Првог светског рата. Означавање Бугара као „браће“ овде има симболички карактер, у функцији је појачавања садржаја основних мотива о „издаји“ и „превари“, и додатног учвршћивања уверења (а рекли смо да је суштина стереотипа управо у „окошталости уверења“) о перфидности и зликовачком карактеру Бугара. С друге стране, стално истицање „братства“ обезбеђује смисао основном стереотипу о издаји, јер издаја имагинарног словенског „братства“, словенске „породице“, сигурно додатно значењски појачава конструкцију основног стереотипа, имајући у виду да породица у традиционалном, патријархалном друштву, представља својеврсну светињу. Споменућемо и то да је Никола Пашић, уз краља, најзначајнија личност српске и југословенске јавне сцене, после Првог светског рата чврсто заступао став о „издајничком карактеру“ Бугара, а суштину њихове политике видео је у „непрестаном варању својих савезника“, износећи као кључан пример Другог балканског рата.²⁶ *Политика* је у истом броју, на следећој страни, објавила још један чланак посвећен победи

²⁵ Т. Куљић, *n. d.*, стр. 85. Куљић ово своје гледиште илуструје примером савремене европске историје која, по њему, у последњих 60 година тече у знаку „новог нултог часа“, „аутентичног почетка“, а то је крај Другог светског рата и победа над фашизмом.

²⁶ И. Ристић, *Никола Пашић и Бугари*, стр. 104-105.

на Брегалници, под називом „На коти 550“.²⁷ али аутор овог чланка наводи фактографију битке и околности непосредно пре њеног почетка. О Бугарима се овде говори као о непријатељу, без додатних атрибуција.

За наше истраживање које је усмерено на наратив о рату, интересантан је и чланак, објављен у утицајном београдском листу *Време*. Ради се, заправо, о извештају из Штипа о томе да је 23. пешадијски пук за своју славу узео дан победе над Бугарима на Брегалници.²⁸ Извештај даље наводи да ће слава пука бити „читава национална манифестација“ тј. прослава дана ослобођења штипског краја (брегалничке области) од туђинског ропства. Тако је датум победе на Брегалници израстао у локални празник ослобођења, чиме је сама битка добила шири значај. Немачки историчар Михаел Митерауер указује да јавно обележавање „спомен-дана“ може имати „унутрашњу функцију интеграције“, чему одговара „функција спољног разграничења“.²⁹ Наводи да су спомен-дани и јубилеји у Немачкој после Наполеонових ратова неговали слику Француске као непријатеља. Посебно указује на то да „јубилеји битака имају тенденцију указивања на непријатеља против којег се још и данас мора борити“.³⁰ По њему, приликом прослава јубилеја, долази до изражаја „идентификацијски приказ историје“, тако што се истиче значај сопствене групе, на рачун туђе.³¹ Претходно анализирани текст из *Политике* „Брегалница“ јасно указује на овај аспект прославе јубилеја битке.

Истицање надмоћи сопствене групе (тј. сопственог народа) још је израженије у текстовима објављеним у војном листу *Ратник*. У једном, чији је аутор мајор Милутин Јовановић, дајући репреспективу српских ратова од 1912. до 1918. године, за Брегалничку битку наводи да је српска војска „као сапунске мехуре раздувала уображену и незаслужену славу ’балканских Пруса’ (Бугара – И. Р.)“³², док генерал Данило Калафатовић у истом листу, у тексту „Наша народна душа“ иде корак даље, па српске победе (у том смислу и победу на Брегалници) приписује „посебном народном карактеру“ тј. снази „народне душе“. Војничке победе су сврстале Србе међу „најјаче расе на свету“, сматра Калафатовић.³³ Осим очигледног „ратноцентрично“ схватања српске историје које оружју даје недвосмислену предност над осталим „квалитетима“ народа, овде примећујемо и како су неспорно велики војни успеси деловали готово магички на поједине тумаче ратних искустава Србије. Да ли нас је победа опила?

²⁷ *Политика*, бр. 5452, год. XIX, 30. 06. 1923.

²⁸ *Време*, „Слава 23. пешадијског пука (прослава победе над Бугарима на Брегалници)“, 01. 07. 1923.

²⁹ Митерауер, Михаел, *Миленијуми и друге јубиларне године: Зашто прослављамо историју?*, Београд 2003, стр. 136.

³⁰ *Исто.*, стр. 137.

³¹ *Исто.*

³² Јовановић, Милутин, „Чиме смо побеђивали 1912-1928“, *Ратник: лист за војне науке, новости и књижевност*, год. XXXIX, св. 11-12 (новембра-децембра 1923), Београд 1923, стр. 30.

³³ Калафатовић, Данило С., „Наша народна душа“, *Ратник*, год. XXXIX, св. 6 (јун 1923), Београд 1923, стр. 9, 20.

Колико је она плаћена мерено људским животима, те да ли су „народна душа“ или „небеска правда“ оно што је одлучило између нас и наших непријатеља? Размишљајући на ову тему, сетили смо се речи великог Иве Андрића:

„Древна је истина коју сви знамо, а о којој никад не водимо довољно рачуна, да народи после победе често теже страдају него после пораза. То није само стога што је после успона лакши пад, а после пада вероватнији успон, него и стога што људи и народи обично не испитују стварне узроке својих победа, лако заборављају прилике и услове под којима су победили, и тако падају у судбоносну грешку да своје осећање победе протежу и на нове догађаје и нове опасности, које захтевају нове напоре. Тако се може казати, да је један народ најтеже угрожен у тренутку када је цео прожет свешћу о својој победи“ (Цвијић, Андрић, 1988: 148).

Андрић свакако није био видовит, али је био изразито трезвен и добро ослоњен на своје изузетно познавање историје Балкана и менталитета балканског човека. А да ли је био у праву, нека свако сам просуди.

Литература

- Đerić, G. (2005). *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Митерауер, М. (2003). *Миленијуми и друге јубиларне године: Зашто прослављамо историју?*. Београд: удружење за друштвену историју
- Rot, K. (2000). *Slike u glavama. Ogledi o narodnoj kulturi i Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Самарцић, М. (2008). *Од Сан Стефана до Сливнице: Србија против Бугарске 1878–1886*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду
- Скоко, С. (1968). *Други балкански рат 1913. Узроци и припреме рата*. Београд: Војноисторијски институт.
- Todorova, M. (2010). *Dizanje prošlosti u vazduh. Ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Февр, Л. (2004). *Борба за историју*. (прир. Дубравка Стојановић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Цвијић Ј. и И. Андрић. (1988). *О балканским психичким типовима* (текстове одабрао Петар Џацић). Београд: Просвета.
- Kuljić, T. (2006). Rat i sećanje. U Olga Manojlović Pintar (ur.) *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti, Zbornik radova*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 76–90.
- Pintar Manojlović, O. (2006). Istorijska svest i kolektivni identitet. U Olga Manojlović Pintar (ur.) *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti, Zbornik radova*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 7–27.
- Јовановић, М. (1923). Чиме смо побеђивали 1912–1928. *Ратник: лист за војне науке, новости и књижевност*, год. XXXIX, св. 11–12 (новембра–децембра 1923). Београд, 22–45.

- Калафатовић, Д. С. (1923). Наша народна душа. *Ратник: лист за војне науке, новости и књижевност*, год. XXXIX, св. 6 (јун 1923). Београд, 5–36.
- Ристић, И. (2012). Политика споразумевања у време неразумевања (Рад Александра Стамболијског на југословенско-бугарском зближењу 1919–1923). *Теме*, год. XXXVI, 3, Ниш, 1033–1047.
- Ристић, И. (2012). Никола Пашић и Бугари – генеза идеолошких и политичких ставова. *Зборник Матице српске за историју*, 84, Нови Сад, 87–109.
- Ristić, I. (2012). Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS. *Istorija 20. veka*, 2, Beograd, 41–61.
- Тасић, Д. (2002). Војно-политичка акција „македонствујушчих“ у Краљевини СХС/Југославији 1919–1934. године. *Архив. Часопис Архива Југославије*, 3, Београд, 92–107.

Ivan Ristić

THE COLLECTIVE MEMORY AND POLITICS: PRESS REPORTS OF THE TENTH ANNIVERSARY OF THE SECOND BALKAN WAR IN 1923

Summary: The wars, as the largest trauma of a society, have their own special place in the collective memory. The importance of the Second Balkan War, among other things, is in the fact that it is open „Pandora’s box“ in the Serbian-Bulgarian relations in the twentieth century – a military conflict and violence have replaced the conflicts in the field of diplomacy, policy and academic debates. The aim of our study was to show how the Serbian public seen this war, in light of current Serbian-Bulgarian relations after World War I, according to serbian press (the most influential newspapers) on the occasion of the tenth anniversary of the conflict. What was the „image“ of the Bulgarians and their role in the Second Balkan War and after it? How, in the light of the Serbian victory in World War I and political relations in 1923, observed conflict with Bulgaria? These are some of the important issues in the work.